

Joanna Wnęk-Gozdek¹

Oszustwa romantyczne online – studium przypadku

DOI 10.24917/2719904.172.3

Słowa kluczowe: oszustwa związane z randkami w Internecie, oszustwa internetowe, technologie cyfrowe, osoby starsze

Streszczenie

Egzystencja współczesnego człowieka jest zdeterminowana w dużej mierze poprzez nowoczesne technologie i multimedia. Niemal każda sfera jego życia naznaczona jest koniecznością korzystania z nich lub wspierania się nimi. Dotyczy to także sfery emocjonalnej, która jest najdelikatniejsza i najbardziej podatna na nadużycia. Coraz większy odsetek osób, w tym seniorów, decyduje się na poszukiwanie znajomości i miłości na różnego rodzaju portalach internetowych. Ten na pozór bezpieczny sposób nawiązywania bliskich relacji może skończyć się poważnymi konsekwencjami finansowymi i zdrowotnymi. W literaturze przedmiotu mówi się o tzw. podwójnym uderzeniu: stratach finansowych i psychologicznych.

Artykuł opisuje zjawisko oszustwa matrymonialnego. Autorka postawiła sobie za cel ukazanie na przykładzie indywidualnych doświadczeń senierek etapów wchodzenia w toksyczną relację z oszustem matrymonialnym oraz podniesienie świadomości osób korzystających z tej formy nawiązywania relacji poprzez wskazanie, jakie cechy lub sytuacje życiowe predestynują do bycia potencjalną ofiarą. W ramach działań o charakterze profilaktycznym zaprezentowane zostały wybrane sposoby ochrony przed oszustami.

W badaniach przyjęto paradygmat jakościowy i interpretacyjny. Materiał badawczy zebrano, stosując metodę studium przypadku. Uzyskane dane uzupełniono analizą literatury. Wyniki badań pozwoliły uchwycić mechanizmy zachowań ofiary wywołane kolejnymi elementami scenariusza odtwarzanego przez oszusta matrymonialnego w trakcie nawiązywania i przebiegu znajomości w sieci. Opisane przypadki senierek stały się podstawą do refleksji nad sposobami przeciwdziałania tego typu przestępstwom.

¹ Doktor, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Nauk o Wychowaniu; joanna.wnek-gozdek@up.krakow.pl

Keywords: Internet dating fraud, online deception, digital technologies, elder people

Abstract

The existence of modern man is largely determined by modern technologies and multimedia. Almost every sphere of his life is marked by the need to use them or support them. This also applies to the emotional sphere, which is the most delicate and prone to abuse. An increasing percentage of people, including seniors, decide to look for acquaintance and love on various types of internet portals. This seemingly safe way of establishing close relationships can end up with serious financial and health consequences. The literature on the subject talks about the so-called double hitting: financial and psychological losses. The article describes the phenomenon of marriage fraud. The author aims to show the stages of entering into a toxic relationship with a matrimonial scammer as an example of the individual experiences of seniors, and to raise the awareness of people who use this form of establishing relationships by indicating what features or life situations predispose them to be a potential victim. As part of preventive measures, selected methods of protection against fraudsters were presented.

The research adopted a qualitative and interpretative paradigm. The research material was collected using the case study method. The obtained data was supplemented with the literature analysis.

The results of the research allowed to capture the mechanisms of the victim's behavior, triggered by successive elements of the scenario played by the matrimonial fraud during the establishment and course of acquaintance on the Internet. The described cases of senior women became the basis for reflection on how to counteract this type of crime.

Wprowadzenie

Miłość stanowi jedno z intensywniejszych doświadczeń ludzkich (Falconi & Mullet, 2003). Życie uczuciowe w późnym wieku jest zjawiskiem, które budzi różne emocje zarówno w przypadku celebrytów z pierwszych stron gazet, jak i zwykłych ludzi. Młodsze pokolenia nierzadko podchodzą do nowych związków swoich rodziców czy dziadków z sceptycyzmem. Postawy te wpisują się w oczekiwania społeczne kierowane pod adresem starszych osób², takie jak zachowanie stateczności, powściągliwości i mądrości życiowej, również w tej sferze. Zapomina się, że starsi ludzie mają podobne potrzeby emocjonalne i są tak samo podatni na porywy serca, jak pozostałe grupy wiekowe (Łaszyn & Wnek-Gozdek, 2012). Potwierdzają to badania między innymi A.Y. Wanga i H.T. Nguyena (1995). Ich zdaniem nie ma różnic w przeżywaniu miłości ani w stosunku do obiektu tych uczuć. Pojawiające się rozbieżności dotyczą jedynie sposobu opisywania tych doświadczeń. Wraz z wiekiem badanych wzrastała ich dojrzałość i refleksyjność (Kaleta & Jaśkiewicz, 2007). Z badań prowadzonych przez A. Falconi i E. Mullet wynika, że niezależnie od wieku i płci najważniejszym czynnikiem w miłości jest namiętność. Stanowi ona 51%, potem intymność – 29%

2 Autorka przyjmuje, że są to osoby, które ukończyły 60 r.ż.

i zaangażowanie – 20%. Różnice między pokoleniami w przeżywaniu miłości sprowadzają się jedynie do rozkładów procentowych pomiędzy jej trzema komponentami: namiętnością, intymnością i zaangażowaniem. Z wiekiem minimalnie spada pierwszy komponent, a wzrasta ostatni. Miłość w przypadku osób starszych jest połączeniem 46% pasji, 29% intymności i 25% zaangażowania (2003).

Relacje romantyczne on-line

Bycie w bliskiej relacji jest naturalną potrzebą człowieka, dlatego nie powinno dziwić, że poszukuje on różnych możliwości nawiązywania i rozwijania związków romantycznych. Wraz z upowszechnieniem się nowoczesnych technologii i Internetu, pojawiają się nowe możliwości. Różnego rodzaju portale społecznościowe i randkowe stają się atrakcyjnym miejscem budowania relacji, w tym intymnych. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez portal Cafesenior, 60% badanych³ uznaje Internet za idealne miejsce do nawiązywania nowych relacji. Prawie 1/3 respondentów w ciągu ostatnich dziesięciu lat znalazła partnera za pośrednictwem portali randkowych. (Interaktywnie.com, 2020). Z raportu CBOS, wynika, że 7% respondentów (w próbie wiekowej 55 plus) poznało kogoś przez Internet, a 5% spotkało się z poznaną osobą (2018).

Badacze zjawiska ekspansji technologicznej wskazują na wiele pozytywnych aspektów tej multimedialnej komunikacji. Przede wszystkim to łatwy, tani i szybki sposób dotarcia do różnorodnych ofert i nawiązywania nowych relacji. Poza tym, tego typu komunikacja zapewnia anonimowość, pozwala modyfikować profil fizyczny i osobowościowy (Vandeweerd et al., 2016), korzystać z repertuaru instrumentów wzmacniających język niewerbalny (np. emotikonów, filmów, zdjęć), zaspokaja potrzebę podtrzymywania relacji o dowolnej porze dnia oraz stanowi bezpieczną alternatywę dla jednostek, którym z różnych przyczyn trudniej nawiązywać relacje w świecie realnym. Przykładowo, istnieją specjalne portale randkowe dla introwertyków. Większość serwisów posiada możliwość automatycznego „idealnego dopasowania” użytkowników za pomocą algorytmów, które łączą profile w oparciu o wspólne cechy (Wang & Lu, 2007; Coluccia et al. 2020). Ten rodzaj komunikacji pozwala na większą otwartość i swobodę wypowiedzi. Poza tym Internet stanowi medium, które daje użytkownikom poczucie wsparcia społecznego (Krejtz & Krejtz, 2006) oraz możliwość poszerzania kręgu znajomych. Braki dotyczące obrazu, bodźców dotykowych oraz wyczerpujących informacji na temat napotkanych w sieci osób rekompensuje wyobraźnia. Pozwala również kreować własny wizerunek (Vandeweerd et al. 2016). Z kolei możliwość zachowania anonimowości łagodzi ryzyko związane z podejmowanymi działaniami i zmniejsza podatność na zranienia (Ben-Ze'ev, 2005, p. 35, 114). Wspomniane cechy sprawiają, że ludzie czują się bezpiecznie, są skłonni do dzielenia się, nierzadko intymnymi szczegółami życia i łatwo ulegają fascynacjom osobami spotkanymi w wirtual-

3 Przebadano 2 tysiące seniorów.

nej przestrzeni. Cechy te mogą determinować podatność użytkowników na różnego rodzaju nadużycia i oszustwa.

Siec oferuje osobom poszukującym partnerów całe spektrum przeróżnych portali randkowych dostosowanych do potrzeb i preferencji danej grupy wiekowej, odpowiadających na konkretne potrzeby czy preferencje. Pierwsze z nich powstały w 1994 roku, a od 1998 roku stały się elementem kultury popularnej (Oronowicz-Jaskowiak & Oronowicz-Jaskowiak 2015). Z czasem oferta ta ulegała rozszerzeniu i wzbogaceniu. Powstawały portale oraz aplikacje nakierowane na konkretny typ klienta. Część z nich zakłada z góry przelotność znajomości i brak jakichkolwiek zobowiązań po obu stronach interakcji. Wyposażane są one w specjalne algorytmy dopasowywania par i do szybkiego randkowania bez zobowiązań (Dziennik Wschodni, 2019). Jak zauważają M.T. Whitty, T. Buchanan randki online stanowią popularną i usankcjonowaną działalność w wielu krajach (2012). Znajomości nawiązane w sieci często przeradzają się w głębsze przyjaźnie realizowane w realnym świecie (Rheingold 2001).

Wyszczególnia się trzy rodzaje intymnych relacji online: głębokie związki uczuciowe ograniczające się wyłącznie do sieci, niezobowiązujący cyberflirt i cyberseks oraz związki online mające na celu znalezienie partnera uczuciowego offline (Ben-Zéev, 2005, s. 153). Zdarza się, że zawierane związki przechodzą przez wszystkie rodzaje relacji. Przejściu do świata offline towarzyszą różnego rodzaju trudności. A. Ben-Zéev zwraca uwagę na następujące przeszkody: niekompletność związku online, rozdźwięk między realnym wcieleniem a wyobrażeniem partnera, nadanie związkowi wymiaru fizycznego, odcięcie się od sprawdzonego medium komunikacji oraz kłopoty praktyczne (2005, s. 168). Poza tym trzeba pamiętać, że w miłości osób dojrzałych często występuje podwójny standard starzenia się i asymetria w społecznym postrzeganiu. Kobiety szukają mężczyzny w wieku zbliżonym do swojego. Mężczyźni preferują sporo młodsze partnerki, nierzadko nawet w wieku swoich dzieci (Łaszyn & Wnęk, 2012).

W Polsce seniorzy mają możliwość skorzystania z kilkunastu portali randkowych, przykładowo Sympatii, Razem 50 plus, Samotnych serc, Randkidojrzałych.pl czy Swatki. Serwisy przyciągają potencjalnego klienta hasłami reklamowymi i prostotą obsługi. Większość z nich zawiera opowieści par, które poznały się korzystając z serwisu.

Pułapki wirtualnego randkowania

Osoby starsze z racji tego, że media pojawiły się dość późno w ich życiu, są bardziej podatne na różnego rodzaju wirtualne manipulacje i oszustwa. Z branżą matrymonialną online związane są nowe formy przestępczości i patologii (Carli et al., 2013; Kasprzak & Leppert 2013; Coluccia et al., 2020). Jedną z najczęściej spotykanych jest oszustwo romantyczne (ang. *love scamming*, *Online Romance Scams*, *sweethearts scam*). Zidentyfikowane zostało około 2008 roku. Ma swoje korzenie w ofertach wysyłanych pocztą papierową. Związane jest ono z zafałszowaniem własnej tożsamości i budowaniem relacji romantycznej za pośrednictwem serwisów internetowych

w celu wyłudzenia pieniędzy od potencjalnej ofiary (Whitty & Buchanan, 2012, 2016; Sorell & Whitty, 2019).

W 2018 r. w organizacji *Action Fraud* zgłoszono 4555 doniesień o oszustwach romansowych, a ich ofiary straciły ponad 50 milionów funtów (Action Fraud, 2019). Według Raportu Federalnej Komisji Handlu USA (*FTC*) w 2018 roku zgłoszone zostało 21 tys. przypadków oszust miłosnych tzw. *Love Scamming*, które kosztowały ofiary w sumie 143 mln dolarów. Średnio wychodzi 2,6 tys. dolarów na osobę (Lesman, 2019). Trudno wskazać, która grupa wiekowa jest najbardziej podatna na oszustwa romantyczne: osoby w średnim wieku – 35–54 (Whitty, 2018), starsi dorośli < 65 (Burls, Fenge et al., 2015), osoby starsze > 65 (Lee & Soberon-Ferrer, 2005). Według statystyk *FTC* podatne na takie oszustwa są osoby w wieku od 40 do 69 lat. Zazwyczaj dobrze wykształcone kobiety (Whitty, 2018). Starsi ludzie pozwalają naciągać się na wyższe kwoty niż 20 i 30-latkowie. 60% fałszywych użytkowników to mężczyźni ze średnią wieku 50 lat (Sorell & Whitty, 2019). Pod względem geograficznym połowa oszustw pochodzi z krajów afrykańskich, a 16% z krajów azjatyckich i anglojęzycznych (Coluccia et al., 2020). W opisach profilu oraz w wiadomościach do potencjalnych ofiar używają bardzo „emocjonalnego języka”.

W 2018 roku Facebook wykrył i zlikwidował 88 milionów fałszywych profili, rok później 6,6 miliarda. W pierwszej dekadzie 2020 roku, pomimo wdrażania różnego rodzaju systemów ochronnych, na platformie było około 5%, czyli 125 milionów fałszywych kont (Politykawsieci 2020). 63% użytkowników tego serwisu społecznościowego przynajmniej raz padło ofiarą oszustw, a 29% podejrzewało taką sytuację (Jimoh & Stephen 2018).

Jak wynika ze statystyk prowadzonych przez międzynarodową policję, schemat działania oszustów jest podobny. Najczęściej jest to oszustwo na żołnierza amerykańskiego lub uczestnika misji humanitarnej w Iraku, Afganistanie, Syrii czy innym państwie dotkniętym konfliktem zbrojnym. Oszuści do stworzenia fikcyjnego profilu ze zmodyfikowanymi zdjęciami wykorzystują zawody zaufania publicznego np. lekarz, pilot, żołnierz, korespondent wojenny czy prawnik. Rzadziej jest to sportowiec, model czy biznesmen przebywający na zagranicznym kontrakcie (Coluccia et al., 2020). Ofiarami padają samotne kobiety po rozwodzie lub owdowiałe, co nie oznacza, że w tej grupie nie ma mężczyzn.

Schemat oszustwa za każdym razem jest identyczny. Zostanie on dokładnie przeanalizowany w części empirycznej. Romantyczna relacja z ofiarą trwa 6–8 miesięcy, a deklaracje miłości następują już po dwóch tygodniach od zawarcia znajomości (Whitty & Buchanan, 2012; Coluccia et al., 2020). Oszust matrymonialny przeprowadza ofiarę przez kilka etapów znajomości, zanim sfinalizuje przestępstwo.

– Etap wczesna znajomość: oszust deklaruje swoją wielką miłość do ofiary i proponuje przeniesienie ich relacji z serwisu randkowego do komunikatora internetowego i poczty e-mail, rzadziej sugeruje komunikację telefoniczną. Na tym etapie nowy znajomy/znajoma stara się nawiązać bardzo bliską, intymną relację, stąd kontakty są

bardzo częste. Czasem przesyła drobne prezenty. Ofiara zaczyna wierzyć w wyjątkowość relacji i ujawnia swoje intymne sekrety lub przesyła intymne zdjęcia, które z czasem stają się przedmiotem szantażu.

Po wyznaniach miłości oszust przechodzi do budowania silnej, hiperosobowej relacji z ofiarą (Whitty, 2013; 2015; 2018).

– Etap tworzenia atrakcyjnego profilu w celu przyciągnięcia potencjalnej ofiary.

– Etap uwodzenia: ofiara zakochuje się w oszuście. Na tym etapie oszust zaczyna testować ofiarę, stosując psychologiczne techniki manipulacyjne: regułę wzajemności, „małych kroczków” lub „stopy w drzwi”. Prosi o drobną przysługę lub prezent, np. telefon.

– Etap żądania funduszy od ofiary. Oszust żąda niewielkich kwot, które stopniowo zwiększa. Na tym etapie mogą być wprowadzane inne fikcyjne postaci do narracji np. lekarz leczący ukochanego, znajomy czy ktoś z rodziny (Whitty, 2013; Whitty & Buchanan 2016).

– Etap wykorzystywania seksualnego za pośrednictwem cyberseksu (nie występuje we wszystkich przypadkach).

Etap żądania funduszy połączony jest z powolną realizacją planowanego spotkania offline, które z różnych przyczyn komplikuje się i jest kilkakrotnie przekładane. Jest to najczęściej cała seria dramatycznych wydarzeń, których oszust jest mimowolną ofiarą. Do finalizacji spotkania lub związku niezbędne staje się wsparcie finansowe ze strony ofiary. Na podstawie analiz poszczególnych oszustw wyodrębniono całą listę potrzeb: opłata za paszport, przelot oszusta lub zaprzyjaźnionej, spokrewnionej z nim osoby do wyznaczonego miejsca, podatek dla organów celnych, opłata za pobyt w szpitalu, leczenie, edukację (oszusta lub jego członka rodziny), rachunki telefoniczne (w celu dalszej komunikacji z ofiarą). Zdarza się, że oszust oferuje pracę i pobiera opłaty rejestracyjne (głównie na afrykańskich serwisach randkowych), jest zatrudniony przez stronę internetową wyłudającą pieniądze lub jest członkiem międzynarodowej grupy przestępczej (Romance scam Wiki, 2020).

Scenariusz zbliżającego się i przerwane różnymi okolicznościami spotkania może być odgrywany wielokrotnie, zanim ofiara spostrzeże się lub zostanie poinformowana o oszustwie (Sorell & Whitty 2019). Ustanie oszustwa następuje w chwili odkrycia przez ofiarę, że została oszukana i wstrzymania przekazu pieniędzy (Rege, 2009; Buchanan & Whitty 2014; Whitty & Buchanan, 2016).

Zdarza się, że ofiary po odkryciu prawdy muszą zmierzyć się z drugą falą oszustwa. Następuje ona po tym, jak przestępca dowiaduje się, że ofiara wie, że została oszukana. Na tym etapie oszust realizuje nowe sposoby wykorzystania ofiary np. podszywa się pod policję prowadzącą sprawę czy pracownika banku obsługującego zaciągnięte przez ofiarę kredyty. Zanotowano też przypadki, gdy oszuści odzywali się ponownie do ofiar, przyznawali do winy, wyrażali skruchę i deklarowali stan prawdziwego zakochania. Ofiary ponownie inwestowały pieniądze, aby poznać prawdziwą tożsamość niedoszłego partnera (Whitty & Buchanan 2016).

Badacze tego zjawiska wiele uwagi poświęcają charakterystyce ofiary. Opracowany został specjalny model zwany *Scammers Persuasive Technique Model*. Zawiera on opis ofiary oraz etapów jej angażowania w oszustwo (Whitty, 2013). Najczęściej jest to samotna osoba, często po kryzysie lub w jego trakcie. Z analiz wyłania się kilka profili charakterologicznych. Pierwszy to osoba poszukująca nowych doznań, lubiąca ryzyko, impulsywna. Podejmująca decyzje często pochopnie i bezrefleksyjnie. Drugi to wycofana, zakompleksiona o obniżonej samoocenie, ugodowa.

Cechy wspólne dla wszystkich ofiar to idealizacja, neurotyczność i skłonność do uzależnień, w tym emocjonalnych (Whitty, 2018). Potencjalna ofiara nie sprawdza wiarygodności nowego znajomego w sieci, nie dostrzega niespójności pomiędzy jego wypowiedziami a informacjami zawartymi na profilu, nie prowadzi dodatkowych dochodzeń. Pozbawiona jest zdrowego sceptycyzmu. Udziela bezrefleksyjnie poufnych informacji na swój temat, udostępnia swoje dane osobowe, numer konta, i intymne zdjęcia. Czasem decyduje się zawrzeć jakąś umowę. Zawartą znajomość zachowuje w tajemnicy przed bliskimi i rodziną. Ten ostatni element często jest podyktowany obawami przed reakcją najbliższych. W przypadku osób w późnej dorosłości obawy te wynikają ze społecznych reakcji na późną miłość.

Innym zagrożeniem online jest cyberprzemoc i cybermolestowanie oraz obsesyjne cybernatręctwo relacyjne (*Cyber-Obsessive Relational Intrusion, ORI*). Natręctwo ma na celu stworzenie więzi z nękaną osobą. W literaturze wyszczególnia się trzy typy (za: Whitty, Carr, 2009, p. 185).

- hiperintymność (*hyperintimacy*) – przysyłanie treści zbyt poufnych, dowodów uczucia oraz zdjęć i treści nieprzyzwoitych;
- przeniesienie do realu (*RL-transference, Real-Life-transference*) – zagrożenie osobie poznanej w sieci, śledzenie,
- groźby – wysyłanie komuś groźb słownych, szkodenie czyjejś reputacji.

Założenia metodologiczne

Profilaktyka cyberzagrożeń jest ważnym tematem społecznym. Szczególną troską powinny być objęte osoby, które mogą stać się potencjalnymi ofiarami oszustw matrymonialnych, czyli użytkownicy portali randkowych i społecznościowych. Oszuści są bardzo aktywni w tych mediach.

Celem poznawczym badań było ukazanie na przykładzie indywidualnych doświadczeń senierek etapów wchodzenia w relację z oszustem matrymonialnym. Celem praktycznym było podniesienie świadomości społecznej dotyczącej tego typu zagrożeń. W badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie: Jak przebiega oszustwo matrymonialne w Internecie? W ramach tego pytania wyszczególniono dwa obszary badań.

- Jakie są charakterystyczne reakcje ofiary oszustwa?
- Jakie są inicjatywy o charakterze profilaktycznym minimalizujące prawdopodobieństwo oszustwa?

Badania miały charakter jakościowy. Zastosowano instrumentalne studium przypadku (Stake 2009), którego celem jest zilustrowanie problemu oszustw romantycznych. Posłużono się analizą dokumentów (analiza treści wybranych portali randkowych i konta na FB oszukana.eu) oraz wywiadem swobodnym. Dobór próby był celowy i obejmował cztery przypadki senierek, które padły ofiarą oszust matrymonialnych. Badaczka skontaktowała się z nimi przez konto na FB oszukana.eu. Wywiad był prowadzony online w październiku 2019. Kobiety zostały poproszone o przedstawienie swojej historii oszustwa.

K1, 67 lat – rozwiedziona, wykształcenie średnie, 2 dzieci, syn i córka.

K2, 68 – wdowa, wykształcenie wyższe, jedna córka.

K3, 71 – panna, wykształcenie średnie, mieszka sama, bezdzietna

K4, 69 – rozwiedziona, wykształcenie wyższe, matka 6 dzieci, 4 synów i 2 córki.

Przedstawione badania należy traktować jako identyfikację niektórych problemów, które mogą zostać podjęte w dalszych badaniach.

Analiza mechanizmów działania ofiary i oszusta

Przykłady kobiet najlepiej zobrazują sposoby działania oszustów matrymonialnych. Początki są zawsze takie same. Kobieta poznaje na portalu randkowym lub za pośrednictwem Facebooka czy Instagramu mężczyznę, który pracuje zagranicą (biznesmen), przebywa na zagranicznej misji (lekarz) albo jest żołnierzem kończącym służbę wojskową. Do nawiązania relacji motywuje ją ciekawość lub współczucie.

Na początku roku dołączyłam do serwisu randkowego. Zrobiłam to z poczucia pustki w życiu. Zaczęłam rozmawiać z mężczyzną, który twierdził, że nazywa się John. Powiedział, że był w Syrii z armią. [K1]

Krótko po 68 urodzinach zainteresowałam się portalami społecznościowymi – trochę za namową wnuków, którzy zaproponowali mi ten rodzaj aktywności w sieci. Szybko zauważyłam, że jest to dobre miejsce na odnowienie kontaktów z dawnymi koleżankami. Któregoś dnia w podpowiedziach Facebooka zobaczyłam zdjęcie mężczyzny udzielającego pomocy rannemu dziecku i postanowiłam do niego napisać. Okazało się, że jest wolontariuszem organizacji humanitarnej. [K2]

Pewnego dnia odpowiedziałam na wiadomość na profilu w portalu społecznościowym Facebook. Pan przedstawił się jako generał armii USA, wdowiec, kończący misję na Bliskim Wschodzie i przechodzący wkrótce na emeryturę. Nie miałam nic do stracenia. [K3]

Zajrzałam na portal randkowy z ciekawości, koleżanka mnie namówiła. Mężczyzna sam zaczął do mnie pisać, twierdząc, że jest lekarzem w zbombardowanym szpitalu w Syrii. [K4]

Znajomość wchodzi w pierwszy etap. Poznany mężczyzna często deklaruje posiadanie polskich korzeni lub znajomych, co ma na celu zbudowanie z potencjalną ofiarą wstępnej więzi. Zaczyna się intensywna korespondencja. W przypadku portali

społecznościowych nowy znajomy będzie dążył do jak najszybszego przejścia na korespondencję mailową, ale będzie unikał form kontaktów łatwych do namierzenia przez organy ścigania.

W jednej z rozmów stwierdził, że jego prababka miała polskie korzenie. Często wracał w rozmowach do tego wątku. Wyrażał chęć poznania kraju przodków, a ja miałabym być przewodnikiem. (...). Poczułam się ważna. Przeszliśmy na kontakt mailowy, bo był dla niego wygodniejszy. Często pisaliśmy do siebie. [K1]

Poprosił mnie o numer telefonu, twierdząc, że chciałby mieć stały kontakt, a nie ma zaufania do FB. [K2]

Kontaktował się ze mną wyłącznie za pośrednictwem komunikatora tekstowego, na moje prośby o rozmowę telefoniczną zawsze odpowiadał, że armia zabrania wykonywania tego typu połączeń. [K3]

Szybko zaproponował korespondencję mailową, gdyż obawiał się komentarzy ze strony kolegów, że szuka miłości na portalach randkowych. [K4]

To, co powinno budzić czujność ofiary to szybkie skracanie dystansu, nadmierne troska i zainteresowanie ze strony partnera oraz deklaracje szybkiego przyjazdu i legalizacji rodzącego się związku. Ofiara często jest wręcz bombardowana miłością.

Twierdził, że jestem jego aniołem, darem niebios i dzięki mojemu wsparciu będzie w stanie zorganizować pomoc dla dzieci – ofiar konfliktów wojennych na Bliskim Wschodzie. Dzielił się ze mną swoimi przemyśleniami, co można byłoby zrobić, aby polepszyć warunki ich życia. [K2]

Po kilku tygodniach wyznał mi miłość. Po 2 miesiącach stwierdził, że jest gotowy przenieść się do Polski po przejściu na emeryturę. Poprosił, abym poszukała dla niego/dla nas odpowiedniego domu. Nawet nie wiem, kiedy zaczęliśmy snuć wspólne plany. [K3]

Co jakiś czas wspominał, że chce sobie ułożyć życie po zakończeniu misji. Wysyłał mi kilkakrotnie drobne prezenty – pamiątki. Powiedziałam o tej znajomości córce. Prosiła mnie, abym była ostrożna i więcej nie wracała do tego tematu. [K4].

Realizacja przyjazdu do ojczyzny kobiety wiąże się jednak z różnego rodzaju trudnościami, w głównej mierze finansowymi.

Ustaliliśmy, że przyleci do Polski na wiosnę, ale w pewnym momencie coś się zaczęło komplikować. Nie chciał mówić szczegółów, aby nie zapeszczać wyjazdu. (...) Poza tym nie chciał mnie martwić. [K1]

Zaproponował, że może przyjechać do Polski i zorganizować zbiórkę pieniędzy na pomoc dzieciakom. Niestety miał trudności z wydostaniem się z Syrii, więc zaproponował, żebym sama zorganizowała zbiórkę funduszy. Poczułam się potrzebna. [K2]

Po miesiącu poprosił mnie o pożyczkę na bilet lotniczy do Polski. Tłumaczył, że przed

opuszczeniem misji nie ma dostępu do swojego konta. Przepraszał, że stawia mnie w takiej sytuacji, był taki troskliwy. [K3]

Jego wyjazd z misji opóźniał się z powodu bombardowań, przysyłał mi zdjęcia zbombardowanych budynków szpitalnych i prosił o wsparcie finansowe, gdyż sytuacja na miejscu była tragiczna. Nie mogłam pozostać obojętna. [K4]

Wybranek serca często zmuszony jest wcześniej zabezpieczyć lub zdeponować jakieś ważne i cenne rzeczy osobiste lub nieszczęśliwie pada ofiarą oszustów, przestępców na jakimś lotnisku w trakcie podróży.

Stwierdził, że musi zabezpieczyć kilka rzeczy osobistych i poprosił mnie o pomoc, aby przywieźć je do Polski. Miał je podać przez zaufanego przyjaciela. [K1]

Napisał, że udało mu się załatwić formalności i przylatuje do Polski. Pojechałam do stolicy odebrać go z lotniska. Na lotnisku dowiedziałam się, że został aresztowany za próbę przewiezienia znacznej ilości gotówki. Chciał ją zabezpieczyć. [K3]

Jak już wszystko było zaplanowane z jego przylotem na urlop do Polski, wysłał mi maila, że z powodu działań wojennych nie zdąży na planowany lot. Poprosił, abym mu zabukowała inny przelot i przesała na konto pieniądze, które odda, jak dotrze do Polski. [K4]

Zaistniała sytuacja wymaga natychmiastowego wsparcia ze strony kobiety i przesłania środków finansowych niezbędnych do kontynuacji podróży lub zapłacenia „okupu”.

Poprosił o pieniądze na pokrycie kosztów biletów i opłat celnych dla przyjaciela, który został okradziony na lotnisku. Uwierzyłam, bo takie rzeczy się zdarzają. [K1]

Nie byłam w stanie, w tak krótkim czasie, zorganizować zbiórki wśród znajomych. Stwierdziłam, że póki, co założę ze swoich i przelałam pieniądze na wskazany adres PayPal. [K2]

Zabukowałam mu loty, o które mnie prosił i przesałam pieniądze na wskazane konto. [K4]

Stosowanie różnych mechanizmów psychologicznych pozwala rzeczonemu żołnierzowi czy lekarzowi wyłudzić od kobiet bardzo wysokie kwoty, często brane na kredyt.

Wysłałam mu pieniądze odłożone z emerytury. [K1]

Ponieważ nie dysponuję dużą gotówką, wzięłam pożyczkę parabankową. Takich próśb o wsparcie jego działań było kilka. Zawsze informował mnie, na co przekazał pieniądze i dokumentował to zdjęciami. [K2]

Po paru dniach otrzymałam informację o możliwości wykupienia go z więzienia – wymagało to jednak wpłaty sporej sumy. Twierdził, że jestem jego „ostatnią deską ratunku”. Obiecał zwrot wszystkich kosztów natychmiast po opuszczeniu więzienia. Wzięłam kredyt i przekazałam wymaganą kwotę. Odezwał się po opuszczeniu aresztu i zapewnił, że w ciągu najbliższych dni przyleci do Polski, tylko wyjaśni kilka spraw. [K3]

W momencie uzyskania korzyści finansowych „zakochany” mężczyzna znika bez śladu. Oszukana kobieta musi zmierzyć się z podwójną stratą: finansową oraz emocjonalną (utrata związku) i moralną.

Chciałam się dowiedzieć, czy przyjacielowi udało się. Nie było odpowiedzi. W końcu otrzymałam informację, że adres mailowy został usunięty. [K1]

Po 3 miesiącach otrzymałam sms od jego znajomego, że zginął podczas bombardowania. Po tej informacji telefon już nie odpowiada, a ja nie mogłam sobie poradzić z cierpieniem spowodowanym żalobą. [K2]

Kilka dni czekałam, ale żadnego kontaktu. W końcu zgłosiłam na policję, że zaginął. Bałam się, że mu coś zrobili. [K3]

Mój lekarz z dnia na dzień przestał pisać, po jakimś czasie przeczytałam, że takie historie zdarzały się innym kobietom, że one też bukowały mu hotele i przysyłały pieniądze. Powoli, bardzo powoli docierało do mnie, że padłam ofiarą oszustwa. [K4]

Oszukane kobiety doświadczają całego spectrum emocji, nierzadko silnie kontrastujących ze sobą. Po uświadomieniu sobie, co się wydarzyło, obwiniają siebie a nie partnera.

(...) przyznaję, że miałam depresję, długo nie potrafiłam sobie przebaczyć, że dałam się tak wykorzystać, że tak się zaangażowałam. Zostałam z dużym kredytem i wstyd mi poprosić kogoś o pomoc. [K3]

(...) długo zastanawiałam się, jaki błąd popełniłam, że relacja została zerwana. Analizowałam całą sytuację i doświadczałam na nowo różnych emocji. [K4]

Zdarza się, że kobiety pomimo twardych dowodów i racjonalnych argumentów nadal są zaangażowane emocjonalnie i trudno im uwierzyć, że zostały oszukane. Do końca liczą, że związek można uratować.

(...) nadal nie mogę przestać go kochać i myślę, że byłabym w stanie mu wybaczyć. Wierzę, że on był zmanipulowany przez jakąś grupę przestępczą. (...) Może to dziwne, ale tęsknię za nim. [K2]

(...) czasem myślę, że to był sen. Obudzę się i będzie jak dawniej... że znów będziemy korespondować (...). Córka stwierdziła, że nic mnie nie nauczyła ta sytuacja. [K4]

Badane kobiety odczuwały pewną pustkę w swoim życiu, jedne czuły się samotne (chciały odnowić dawne relacje), inne chciały jeszcze przeżyć jakąś przygodę (*ciekawość, nie miałam nic do stracenia*). Pragnęły czuć się potrzebne i akceptowane (*poczułam się ważna, poczułam się potrzebna*). Cechowała je dość duża wrażliwość i pragnienie niesienia pomocy (*nie mogłam pozostać obojętna*). Wszystkie wykazały się brakiem ostrożności w nawiązywaniu nowych relacji w sieci. Nie dostrzegały realiów, wierząc w mrzonki przedstawiane przez mężczyzn. Niektóre z nich pozostały naiwne, mimo tych przykrych doświadczeń (*wierzę, że on był zmanipulowany*).

Odzyskanie utraconego majątku jest trudne, bowiem ofiary mają opory przez zgłoszeniem oszustwa na policję. Blokuje ich przede wszystkim poczucie wstydu (Coluccia at al. 2020), że okazały się tak bardzo bezkrytyczne i lekkomyślne, poczucie upokorzenia oraz strachu, że cała sytuacja wyda się w najbliższym otoczeniu, że spotka je ostracyzm w rodzinie. Zwłaszcza, że kwoty wyłudzone w oszustwach matrymonialnych są nierzadko bardzo wysokie. Jak wynika z obserwacji psychoterapeutów pracujących z ofiarami, oszukani mają problemy z rozpoznaniem własnych granic oraz różnicy między tym, co jest marzeniem a realnym życiem, własnymi potrzebami a potrzebami innych. Fakt, że weszły w tego typu relacje jest nierzadko uwarunkowany niską samooceną (poczuciem bycia nieużyteczną) lub trudną sytuacją egzystencjalną wynikającą z przeżywanego aktualnie kryzysu. Zdarza się, że latami przeżywają żalobę tzw. „double whammy”, czyli traumę związaną z utratą pieniędzy i osoby. Poza tym mierzą się z brakiem zaufania do innych ludzi (Buchanan & Whitty, 2013; Whitty, 2019; Coluccia at al., 2020). Co ciekawe, dla większości z nich utrata związku jest bardziej przygnębiająca niż straty finansowe. Utratę związku określali jako swoistą „śmierć”. Doświadczenie wykorzystania zawsze zmienia ofiary, osobiście oraz społecznie. Stają się nieufne, wycofane i mniej skłonne do przebywania w towarzystwie.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że większość z badanych ofiar (Whitty & Buchanan, 2016) nie potrafi poradzić sobie z tym traumatycznym doświadczeniem z powodu braku zrozumienia i wsparcia ze strony rodziny oraz przyjaciół. Czasami prowadzi to do zerwania z nimi relacji oraz problemów ze zdrowiem psychicznym (Whitty & Buchanan, 2016). Brak zaakceptowania faktu, że zostały oszukane oraz trudności z oddzieleniem fałszywej tożsamości od przestępcy to dwa najistotniejsze czynniki narażające ofiarę na drugą falę.

Technologiczne wsparcie w walce z matrymonialnymi oszustami

Jednym z najważniejszych działań jest zapobieganie przestępczości. Wspomniane w poprzedniej części artykułu portale randkowe zostały sprawdzone pod względem profilaktyki bezpieczeństwa randkowania. Portal nr 1 posiada zakładkę *Bezpieczeństwo*, w której można przeczytać, że posiada on szereg zabezpieczeń: poza standardami związanymi z bezpiecznym logowaniem oferuje profesjonalne wsparcie ze strony Biura Obsługi Klienta, które ma sprawdzać każdy profil i weryfikować każde zdjęcie. Użytkownik odsyłany jest również do zakładki *Porady*: niestety nie ma tam treści ostrzegających przed działaniem oszustów matrymonialnych.

Portal nr 2 deklaruje, że posiada certyfikat bezpieczeństwa SSL. W tym przypadku treści dotyczące bezpieczeństwa są bardziej rozbudowane. Podane jest siedem zasad bezpiecznego randkowania: *Daj sobie czas na bliższe poznanie, Korzystaj z poczty wewnętrznej portalu randkowego, Nie podawaj zbyt szybko swoich danych kontaktowych, Miej ograniczone zaufanie, Idziesz na randkę – powiedz o niej rodzinie, Na randkę w realu*

wyberz miejsce publiczne, Nigdy nie wsiadaj do samochodu z obcą osobą (Razem50plus, 2020). Poza tym użytkownik może się zapoznać z 7 sygnałami, że ma do czynienia z oszustem matrymonialnym: Sygnały są przedstawione na grafice i zawierają takie elementy jak: *nierealne zdjęcie lub jego brak, podejrzany opis na profilu* (niegramatyczny lub w języku obcym), *prośba o pomoc finansową, prośba o podanie prywatnych danych, niespójność w tym, co mówi, nie chce się spotkać w realu i nie interesuje się, co u Ciebie, tylko skupia się na sobie*. (Razem50plus, 2020). Ten ostatni element może być dyskusyjny. Jak wiadomo z licznych analiz oszust przez pierwsze dwa tygodnie okazuje duże zainteresowanie życiem ofiary. Portal ten zdecydowanie bardziej eksponuje kwestie bezpieczeństwa, być może wynika to z faktu, że jest skierowany do osób dojrzałych, czyli potencjalnych imigrantów cyfrowych (Prensky, 2001).

Kolejny portal zawiera na głównej stronie wiele informacji marketingowych. Twórcy portalu zachęcają również do odwiedzenia prowadzonego bloga, na którym są poruszane różne wątki. Niestety treści związane z bezpieczeństwem nie są wyeksponowane w głównych tematach menu.

Portal nr 4 to następny portal, na którym zabrakło informacji o bezpieczeństwie budowania relacji emocjonalnych w sieci. Generalnie jest on ubogi pod względem treści. Zawiera jedynie forum. Skierowany jest do osób dojrzałych i seniorów.

Ostatni ze wspomnianych serwisów, nr 5, deklaruje na pierwszej stronie, że: *Wszystkie profile są sprawdzane przez pracowników naszej firmy i starannie moderowane. Dzięki temu w naszym serwisie, znajdziesz tylko prawdziwe profile* (Swatka, 2020). Użytkownik na stronie raczej nie znajdzie treści dotyczących profilaktyki bezpiecznego randkowania.

Tylko na jednym z pięciu serwisów są zamieszczone treści dotyczące zagrożenia ze strony oszustów matrymonialnych. Być może administratorzy pozostałych portali uznali, że w Internecie jest wiele informacji dotyczących tej problematyki i nie ma potrzeby ich kopiowania. Przy takim podejściu warto byłoby zamieścić odniesienia do kilku wybranych linków.

Istnieje wiele organizacji wspierających ofiary przemocy. Jedną z nich *ActionFraud*. Na jej stronie wskazówki dla osób nawiązujących relacje w Internecie zaszyfrowane pod hasłem DATES: poznaj osobę, a nie tylko sam profil i zadawaj mnóstwo pytań znajomemu; wpisz fragmenty z profilu w google i sprawdź, czy gdzieś nie pisano o tej osobie; uważaj, gdy mówi, abyś był lojalny; nie wysyłaj pieniędzy ani numerów kont bankowych oraz dopóki się nie przekonasz, w razie spotkania wybierz miejsce publiczne i obserwatorów. Dobrze byłoby mieć takich obserwatorów na każdym etapie budowania znajomości. Wiadomo, że osoba wchodząca w nową relację może mieć przez doświadczane emocje zniekształconą percepcję. Obserwator z racji dystansu potrafi zachować zdrowy rozsądek. Polskie ofiary mogą zgłosić oszustwo międzynarodowe przez stronę <https://www.econsumer.gov/pl/#crnt>. Informacje z formularzy mają pomóc agencjom ochrony konsumentów wykryć oszustwa i zwalczać je. Mogą również uzyskać poradę u specjalistów Zespołu CERT Polska (NASK – Naukowej

i Akademickiej Sieci Komputerowej) na stronie <https://www.cert.pl/>. Ofiary często same zrzeszają się i zakładają grupy wsparcia. Oto przykłady inicjatyw podjętych na Facebooku: Oszukane.eu, Fałszywe profile na portalach społecznościowych-scammers. Można też poszukać informacji na popularnym kanale YouTube.com

W Internecie oferowanych jest też sporo narzędzi, które mają na celu zweryfikowanie wiarygodności kont na portalach. Jednym z nich jest wyszukiwarka BeenVerified.com. Po wpisaniu imienia i nazwiska należy określić, jakiego rodzaju informacje interesują Internautę. Wyszukiwarka skanuje wskazane media społecznościowe. Niestety za dostęp do danych trzeba zapłacić. Naukowcy z University of Warwick opracowali algorytm, który potrafi na podstawie analizy wszystkich danych z profilu wykryć oszustów. Ta wczesna weryfikacja ma na celu zapobiec nadużyciom (Lesman, 2019).

Oszuści matrymonialni często korzystają z zamieszczonych w sieci zdjęć żołnierzy przebywających na misjach humanitarnych i je retuszują. Kolejne narzędzie TinEye służy identyfikacji wstecznej zdjęć. Pokazuje, w których miejscach zdjęcia się pojawiały. Dzięki tej opcji można sprawdzić wiarygodność zdjęcia zamieszczonego przez użytkownika portalu randkowego. Innym prostszym sposobem jest weryfikacja zdjęcia za pomocą opcji „szukaj obrazu w Google”.

Na polskim rynku można zakupić różnego rodzaju programy szpiegujące komputery (pocztę e-mail) oraz komórki. Przykładowy produkt *Spylogger Alfalog PRO* monitoruje i zapisuje korespondencje na mailu, Skypie, Facebooku, rozmowy telefoniczne. Oprogramowanie wysyła mailem raport do klienta i może się samo odinstalować, nie pozostawiając po sobie żadnego śladu.

Dyskusja i podsumowanie

Podjęte w artykule kwestie mają na celu: po pierwsze zwrócenie uwagi na zagrożenia związane z randkowaniem w sieci, po drugie przedstawienie wybranych sposobów ochrony przed tymi zagrożeniami zwłaszcza osób starszych/samotnych, a po trzecie podniesienie świadomości potencjalnych ofiar.

Przedstawiony przez badane seniorki przebieg romansów z poznanymi na portalach mężczyznami wpisuje się we wzorcowy schemat postępowania oszustów matrymonialnych (Whitty, 2013). Uzyskany w toku prowadzonych analiz obraz ofiar koresponduje z danymi uzyskanym przez innych badaczy (Whitty, 2018; Coluccia at al., 2020). Kobiety posiadały średnie i wyższe wykształcenie, co teoretycznie powinno być czynnikiem chroniącym. We wszystkich przypadkach zabrakło podstawowej wiedzy na temat bezpiecznego korzystania z Internetu. Podobnie jak w przytoczonych badaniach (Whitty, 2019; Coluccia at al., 2020) poza traumą związaną z utratą pieniędzy kobiety przeżywały traumę po utracie potencjalnego partnera. Nie zdecydowały się zgłosić na policję faktu bycia wykorzystaną. Było to uwarunkowane z jednej strony poczuciem wstydu a z drugiej ukrytą, często, niewypowiedzianą nadzieją, że może jednak „ukochany” odezwie się ponownie, że może wyjaśni zaistniałą sytuację. Ich

cierpienie emocjonalne potęgował fakt, że nie miały należytego wsparcia wśród najbliższych: tak na etapie wchodzenia w znajomość, jej rozwoju, jak i dramatycznego zakończenia. Warto byłoby podjąć w badaniach wątek postaw najbliższego otoczenia ofiary. Jaka jest jego rola w procesie wychodzenia z kryzysu spowodowanego wyłudzeniem matrymonialnym?

W Internecie pojawia się wiele informacji na temat oszustw matrymonialnych, w serwisach randkowych umieszczane są ostrzeżenia, a informatycy oferują różnego rodzaju narzędzia weryfikujące dane umieszczane w sieci.

Analiza zawartości wybranych serwisów randkowych pokazała, że ich administratorzy za mało uwagi przywiązują do kwestii bezpieczeństwa potencjalnych użytkowników. Podkreślane jest bezpieczeństwo związane z RODO, ale brakuje profilaktyki w zakresie tzw. kompetencji miękkich oraz samego procesu wciągania ofiary w oszustwo. Serwisy publikują historie par, które poznały się za pośrednictwem tego kanału komunikacyjnego, mogłyby również publikować ku przestrodze historie osób, które stały się ofiarami oszustw. Wystarczyłoby w zakładce poświęconej bezpieczeństwu umieścić kilka zewnętrznych linków do materiałów zamieszczonych na kanale Youtube. Materiałów w Internecie dotyczących tej tematyki jest bardzo dużo, a mimo to proceder oszustw matrymonialnych nie zmniejsza się. Najwyraźniej tego typu profilaktyka (pierwszorzędowa) jest mało skuteczna. Należałoby ją skierować do osób będących bezpośrednio w grupie ryzyka. Ważne, aby w tych materiałach została zaakcentowana „metodyka działania oszustów w sieci”. Oszuści romantyczni stosują dyskretne, ale rozpoznawalne strategie i działają w możliwych do zidentyfikowania etapach (Whitty, 2013, Sorell & Whitty, 2019). Trzeba rozpowszechniać wiedzę na ten temat wszystkimi możliwymi kanałami komunikacyjnymi. Sprawdzenie skuteczności tych mediów w podnoszeniu świadomości może wzbogacić przyszłą strategię profilaktyczną (Whitty, 2013). Warto byłoby też kierować działania profilaktyczne (np. kampanie informacyjne) do rodzin osób starszych. Życzliwa, empatyczna i czujna postawa dzieci, wnuków czy krewnych jest jednym z kluczowych (niestety za mało akcentowanych) czynników chroniących.

Przystawione w tekście (wybrane) rozwiązania technologiczne służące do zabezpieczenia użytkowników portali społecznościowych powinny być rekomendowane na tych portalach, jak również omawiane w ramach zajęć z zakresu edukacji cyfrowej (realizowanych przez UTW czy inne instytucje).

Poruszany problem ma charakter ponadnarodowy, a jego ograniczenie uwarunkowane jest współpracą różnych środowisk i wymianą informacji. Zawarte w artykule rozważania mogą stanowić pewien wkład w dyskurs nad kształtem i zawartością programów profilaktycznych czy kampanii informacyjno-edukacyjnych kierowanych do najstarszych obywateli naszej globalnej społeczności.

Bibliografia

- Ben-Ze'ev, A. (2005). *Miłość w sieci. Internet i emocje*, przekł. A. Zdziemborska. Poznań: Rebis.
- Buchanan, T., Whitty, M. T. (2014). The online dating romance scam: causes and consequences of victimhood. *Psychology, Crime & Law*, 20: 261–283. [Google Scholar]
- Carli, V., Durkee, T., Wasserman, D., Hadlaczky, G., Despalins, R., Kramarz, E., Wasserman, C., Sarchiapone, M., Hoven, C.W., Brunner, R., Kaess M. (2013). The association between pathological internet use and comorbid psychopathology: a systematic review. *Psychopathology*, 46(1):1–13. doi: 10.1159/000337971. [Google Scholar]
- Coluccia, A., Pozza, A., Ferretti, F., Carabellese, F., Masti, A. & Gualtieri, G. (2020). Online Romance Scams: Relational Dynamics and Psychological Characteristics of the Victims and Scammers. *A Scoping Review Clin Pract Epidemiol Ment Health*, 16: 24–35. doi: 10.2174/1745017902016010024.
- Jimoh, I., Stephen, K.R. (2018). Is this love? a study of deception in online romance in Nigeria. *Covenant J. Commun*, 5: 40–62. [Google Scholar]
- Kaleta, K.P., Jaśkiewicz, A. (2007). Miłość i późne związki w okresie późnej starości W: A.I. Brzeźniak, K. Ober-Łopatka, R. Stec, K. Ziółkowska (red.), *Szanse rozwoju w okresie późnej dorosłości* (ss. 63–77). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Kasprzak, K., Leppert, R. (2013). *Związki miłosne w sieci. Poszukiwanie partnera życiowego na portalach randkowych*. Kraków: Impuls.
- Lee, J., Soberon, Ferrer-H. (2005). Podatność konsumentów na oszustwa: czynniki wpływające. *Journal of Consumer Affairs*, 31: 70–89. [Crossref]
- Lesman, U. (2019). AI wykryje oszustów na aplikacji randkowej. Kim są?, *Rzeczpospolita*, 11 czerwiec.
- Łaszyn, J., Wnęk-Gozdek, J. (2012). Osoby 60+ jako wirtualni randkowicze (na przykładzie użytkowników potrali Swatka i Polish Hearts). W: *(Nie)czekając na starość* (ss. 81–87). Kraków: ROPS.
- Oronowicz-Jaškowiak, W., Oronowicz-Jaškowiak, A. (2015). *Od osiemnastowiecznych ogłoszeń matrymonialnych do internetowych portali randkowych*. Konferencja naukowa „Jednostka i zbiorowość – relacje na przestrzeni dziejów”. Lublin, doi: 10.13140/2.1.4992.3361.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon (MCB University Press)*, 9(5), October.
- Rege, A. (2009). What's love got to do with it? Exploring online dating scams and identity fraud. *International Journal of Cyber Criminology*, 3(2), 494–512.
- Sorell, T., Whitty, M. (2019). Online romance scams and victimhood, *Secur. J.*, 32: 342–361. doi: 10.1057/s41284-019-00166-w. [Google Scholar]
- Vandeweerd, C., Myers, J., Coulter, M., Yalcin, A., Corvin, J. (2016). Positives and negatives of online dating according to women 50+. *Journal of Women & Aging*, 28(3): 259–270. doi: 10.1080/08952841.2015.1137435. [Google Scholar]
- Wang, H., Lu, X. (2007). Cyberdating: Misinformation and (Dis)trust in Online Interaction. *Informing Science Journal*, p. 10. [Google Scholar]
- Wang, A.Y., Nguyen, H. T. (1995). Passionate Love and Anxiety: A Cross-Generational Study, *The Journal of Social Psychology*, 135(4), 459–470.
- Whitty, M.T. (2018). Do you love me? Psychological characteristics of romance scam victims. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw.*, 21(2): 105–109. doi: 10.1089/cyber.2016.0729. [Google Scholar]

- Whitty, M.T. (2015). Anatomy of the online dating romance scam. *Security Journal*, 28: 443–455 [Google Scholar]
- Whitty, M.T. (2013). The scammers persuasive techniques model: development of a stage model to explain the online dating romance scam. *British Journal of Criminology*, 53: 665–684 [Google Scholar]
- Whitty, M.T., Buchanan, T. (2016). The online dating romance scam: The psychological impact on victims—both financial and non-financial. *Criminol. Crim. Justice.*, 16: 176–194. doi: 10.1177/1748895815603773. [Google Scholar]
- Whitty, M.T., Buchanan, T. (2012). The online romance scam: a serious cybercrime. *Cyberpsychol. Behav. Soc. Netw.*, 15(3): 181–183. doi: 10.1089/cyber.2011.0352 [Google Scholar]
- Whitt M.T., Car A.N. (2009). *Wszystko o romansie w sieci: psychologia związków internetowych*, przekł. Tomasz Kościuczuk. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Action Fraud, <https://www.actionfraud.police.uk/> [20.04.2019].
- BeenVerified. www.beenverified.com [20.04.2019].
- CBOS. (2018). Komunikat z badań. Korzystanie z Internetu, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_062_18.PDF [21.02.2019].
- Dziennik Wschodni. (2019). Miłość na portalach randkowych czy warto. Miłość na portalach randkowych czy warto, <https://www.dziennikwschodni.pl/artykuly-sponsorowane/milosc-na-portalach-randkowych-czy-warto,n,1000242857.html> [21.04.2019].
- Falconi, A., Mullet, E. (2003). Cognitive algebra of love through the adult live. *International Journal of Aging and Human Development*, 57(3), 275–290. <https://doi.org/10.2190/NPQH-MDLX-F48U-AA35> [11.11.2019]
- Interaktywni.com. (2020). Aktywność seniorów w Internecie. Oto wyniki badań, <https://interaktywnie.com/biznes/artykuly/biznes/aktywnosc-seniorow-w-internecie-oto-wyniki-badan-259086> [21.01.2020].
- Politykawsieci. (2019). Facebook i jego ulepszony system wykrywania fałszywych kont, <https://politykawsieci.pl/facebook-i-jego-ulepszone-system-wykrywania-falszywych-kont/> [22.01.2020].
- Rheingold, H. (2001). Virtual Community. Table of Contents. http://www.caracci.net/dispense_enna/The%20Virtual%20Community%20by%20Howard%20Rheingold_%20Table%20of%20Contents.pdf [20.04.2019].
- Romance scam. (2019). https://pl.qwe.wiki/wiki/Romance_scam [2.05.2019].
- TinEye, www.tineye.com [11.11.2019]